

ЕВОЛЮЦІЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ЛІДЕРСТВА

©2019 ШЛАПАК А. В.

УДК 339.92
JEL: B00; B41; F60

Шлапак А. В. Еволюція методології досліджень конкурентних переваг лідерства

Метою статті є дослідження еволюції методологічних питань конкурентного лідерства країн, яке в умовах глобалізації набуває якісно нових змісту і формату та «розчиняється» у багатьох теоретико-методологічних і прикладних вимірах. Дослідження еволюції категорії «конкурентне лідерство» дає підстави стверджувати, що вона зародилася у надрах філософських, політичних, історичних, психологічних, соціологічних і юридичних наук і є продуктом історичного розвитку світового господарства. Як результат – сутнісний зміст даного поняття зазнавав постійних трансформацій під впливом незворотних, спрямованих і закономірних змін у структурній динаміці міжнародної економічної системи. Саме цим обумовлюється той факт, що в теоретичній кваліфікації даної категорії, як, власне, і в її понятійній операціоналізації, завжди існували значні методологічні труднощі. Вони обумовлені як перманентними змінами диспозиції держав у світогосподарській системі та стрімким розширенням й ускладненням взаємозв'язків між ними, так і нарощуванням доцентрових силових ліній у взаємодії національних економік з фундаментальними модифікаціями структурних властивостей міжнародної економічної системи як закономірного результату взаємодії великих держав.

Ключові слова: методологія досліджень, конкурентні переваги, лідерство, держави, національні економіки, глобалізація.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-4-348-352>

Бібл.: 14.

Шлапак Алла Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного обліку і аудиту, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (просп. Перемоги, 54/1, Київ, 03057, Україна)

УДК 339.92
JEL: B00; B41; F60

Шлапак А. В. Эволюция методологии исследований конкурентных преимуществ лидерства

Целью статьи является исследование эволюции методологических вопросов конкурентного лидерства стран, которое в условиях глобализации приобретает качественно новое содержание и формат и «растворяется» во многих теоретико-методологических и прикладных измерениях. Исследование эволюции категории «конкурентное лидерство» дает основания утверждать, что она зародилась в недрах философских, политических, исторических, психологических, социологических и юридических наук и является продуктом исторического развития мирового хозяйства. Как результат – сущностное содержание данного понятия испытывало постоянные трансформации под влиянием необратимых, направленных и закономерных изменений в структурной динамике международной экономической системы. Именно этим объясняется тот факт, что в теоретической кваліфікації данної категорії, як, власне, і в її понятійній операціоналізації, завжди існували значні методологічні труднощі. Вони обумовлені як перманентними змінами диспозиції держав в міжнародній економічній системі та стрімким розширенням й ускладненням взаємозв'язків між ними, так і нарощуванням доцентрових силових ліній у взаємодії національних економік з фундаментальними модифікаціями структурних властивостей міжнародної економічної системи як закономірного результату взаємодії великих держав.

Ключевые слова: методология исследований, конкурентные преимущества, лидерство, государства, национальные экономики, глобализация.

Библ.: 14.

Шлапак Алла Васильевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры международного учета и аудита, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (просп. Победы, 54/1, Киев, 03057, Украина)

UDC 339.92
JEL: B00; B41; F60

Shlapak A. V. Evolution of the Methodology of Researching the Competitive Advantages of Leadership

The article is aimed at researching the evolution of methodological issues of competitive leadership of countries, which in the conditions of globalization acquires a qualitatively new content and format and «are dissolved» in numerous theoretical-methodological and applied dimensions. Researching the evolution of the category of «competitive leadership» gives grounds to assert that it originated in the depths of philosophical, political, historical, psychological, sociological and legal sciences and is a product of historical development of the world economy. As result, the essential content of this concept experienced constant transformations under the influence of irreversible, directed and logical changes in the structural dynamics of the international economic system. This alone explains the fact that in the theoretical qualification of this category as, particularly, in its conceptual operationalization, there always existed significant methodological difficulties. They are conditioned by permanent changes in the disposition of States in the world economic system along with rapid expansion and complexity of the relationships between them, as well as by growth of the centripetal power lines in the interaction of national economies with the fundamental modifications of the structural properties of the international economic system as a logical result of the interaction of large countries.

Keywords: research methodology, competitive advantages, leadership, States, national economies, globalization.

Bibl.: 14.

Shlapak Alla V. – PhD (Economics), Associate Professor of the Department of International Accounting and Auditing, Kyiv National Economic University named after V. Hetman (54/1 Peremohy Ave., Kyiv, 03057, Ukraine)

Ключове значення мають методологічні питання дослідження конкурентного лідерства країн, яке в умовах глобалізації набуває якісно нового змісту і формату та «розчиняється» в багатьох теоретико-методологічних і прикладних вимірах. Дослідження еволюції категорії «конкурентне лідер-

ство» дає підстави стверджувати, що вона зародилася в надрах філософських, політичних, історичних, психологічних, соціологічних і юридичних наук і є продуктом історичного розвитку світового господарства. Як результат – сутнісний зміст даного поняття зазнавав постійних трансформацій як за речовим змістом, так

і за суспільними формами прояву під впливом незворотних, спрямованих і закономірних змін у структурній динаміці міжнародної економічної системи. Саме цим обумовлюється і той факт, що в теоретичній кваліфікації даної категорії, як власне й її понятійній операціоналізації, завжди існували значні методологічні труднощі. Вони обумовлені як перманентними змінами диспозиції держав у світогосподарській системі та стрімким розширенням і ускладненням взаємозв'язків між ними, так і нарощуванням доцентрових силових ліній у взаємодії національних економік та фундаментальними модифікаціями структурних властивостей міжнародної економічної системи як закономірного результату взаємодії великих держав.

Комплексні дослідження конкурентного лідерства мають багатовікову історію, як і спроби наукового осмислення феномена відносин влади (домінування) та підпорядкування, впливу та наслідування у групових організаціях і міжособистісних відносинах. З цього приводу повною мірою можна погодитись із влучним висловом французького політолога Ж. Блонделя, який відзначає, що «лідерство є настільки ж старим, як і людство, воно універсальне й неминуче. Воно існує скрізь: у великих і малих організаціях, у бізнесі та релігії, у профспілках і благодійних організаціях, у компаніях і університетах. Воно існує у неформальних організаціях, вуличних зграях і масових демонстраціях. Для того, щоб існувало лідерство, необхідні групи, а всюди, де виникають групи, з'являється й лідерство» [1, с. 7].

Незважаючи на те, що визначальну роль лідерства у суспільному розвитку та формуванні поведінки і дій різних агентів (держави, суспільних груп й окремих особистостей) визнавала більшість мислителів минулого – Геродот і Плутарх (роль лідера в історії); Лао-Цзи (хитрість і справедливість як головні риси лідера); Н. Макіавеллі (місія політичного лідера у згуртуванні суспільства, підтриманні суспільного порядку, утриманні влади та збереженні панування); Конфуцій (гідність і доброта як ключові характеристики лідера за повної відсутності жадібності, гордині, лютої та марнотратства); Т. Карлейль і Р. Емерсон (історичний поступ як результат суспільної діяльності політичних лідерів і видатних особистостей); Ф. Ніцше (ідея надлюдини); Г. Тард (наслідування лідера як соціальний закон) [2, с. 13], однак ніхто з них не зміг навіть наблизитися до формулювання самого поняття «лідерство». І лише в першій половині 1940-х років, з остаточним оформленням біполярної моделі світового порядку, формуються об'єктивні історичні передумови для розроблення загальних теоретичних і методологічних підходів до дослідження даного поняття через призму таких критеріїв, як «національні інтереси», «національна сила», «силовий потенціал», «гегемонія», «експансія», «влада», «національна потужність»,

«національна могутність», «вплив» та ін. Більше того, саме біполярна модель світового порядку, визнаючи наявність двох наддержав у статусі рівноважних полюсів ухвалення міжнародних управлінських рішень, закріпила право кожної з них формувати навколо себе центри домінантного впливу та регіональні простори реалізації «життєво важливих» інтересів, а також відстоювати свої лідерські позиції серед третіх країн, у тому числі засобами економічного, військово-політичного, інформаційного й ідеологічного впливу.

Так, одні дослідники (М. Кете де Вріс, Р. Лайкерт, Ф. Ротлісбергер, В. Діксон та ін. [3]) кваліфікують лідерство як статусну диспозицію конкретної особистості в соціумі, яка користується непохитним авторитетом і впливом у колективі [4], здатними забезпечити залучення її послідовників у той чи інший вид суспільної діяльності. Інші вчені (Д. Гоулман, Р. Боятзіс, А. Маккі, П. Селовей, Ю. Мейер та ін. [5]) ототожнюють дане поняття з емоційним інтелектом особистості та її соціальним успіхом, що досягаються на основі самосвідомості (розуміння своїх можливостей і конкурентних переваг); саморегуляції (уміння контролювати свої внутрішні мотиви й емоційний стан, обдумувати свої майбутні дії); мотивації (вміння спонукати до дії інших суб'єктів); емпатії (здатності розуміти почуття та інтереси інших людей) і соціальних навичок (здатності викликати в інших людей передбачувану реакцію) [6].

Дослідження конкурентного лідерства країн знаходимо також у цілій низці економічних теорій і концепцій, зокрема в марксизмі, інституційній теорії, теорії господарського порядку, теорії фірми, теорії організацій, соціально-інституційній теорії та ін. [7]. Так, представники марксистської теорії, спираючись на методологію історичного матеріалізму та суперечностей капіталістичних виробничих відносин, класової боротьби та нерівномірності соціально-економічного розвитку країн, в аналізі конкурентного лідерства країн основну увагу концентрують на еволюції так званого «транснаціонального капіталістичного класу». На їхнє тверде переконання, саме транснаціональний капіталістичний клас, генезис якого збігається в часі з фундаментальними трансформаціями, що їх зазнала система міжнародних відносин на рубежі XIX–XX ст., формує міцний фундамент для гегемоністського впливу тієї чи іншої держави на всю світогосподарську систему в єдності всіх її структурних компонентів й елементів [8, р. 28].

Важомість методологічного внеску марксизму в розробку проблематики конкурентного лідерства країн та обґрунтування його природи виявляється також у подоланні вузьких рамок державоцентричного підходу, характерного для реалізму. Йдеться про те, що марксисті, поділяючи, з одного боку, реалістичну традицію щодо обґрунтування можливостей використання конкурентного лідер-

ства країн в інтересах реалізації власних національних інтересів у міжнародній сфері, з іншого боку – розглядають процеси глобалізації як головні рушійні сили формування міжнародних відносин і міжнародної політико-економічної системи. Саме з останнім фактором пов'язана особлива увага, що її приділяє марксистський напрямок досліджень конкурентного лідерства країн проблематиці системної транснаціоналізації суспільних відносин і ролі «транснаціонального класу менеджерів» в управлінні все більш інтегрованою глобальною політичною економією [8, р. 359].

Натомість представники наукових шкіл у рамках ліберальної економічної парадигми вкрай негативно ставляться до залучення проблеми лідерства (у значенні сили або влади тієї чи іншої країни) до предмету економічного аналізу, за виключенням випадків теоретичної операціоналізації поняття монопольної влади як відхилення від природного стану економічної системи [9, с. 13]. І це цілком закономірно, оскільки включення гегемоністського лідерства в методологічне поле наукового аналізу економічних процесів і явищ явно дискредитує традиційні методологічні засади ліберальної економічної доктрини в частині ефективного розподілу глобальної ресурсної бази й ефективності результатів ендогенної й екзогенної лібералізації національних економік.

Саме ліберальна модель світового порядку найбільш повно, на нашу думку, відбиває природу та механізми поширення на глобальному поприщі національних інтересів Сполучених Штатів Америки у статусі держави-гегемона, у той час як решта країн світу здобувають цілу низку конкурентних переваг від функціонування відкритої, передбачуваної та базованої на правилах економічного порядку транспарентних «правилах гри» економічних агентів.

З подібної постановки питання випливає головний механізм гармонізації національних інтересів країн з різним рівнем соціально-економічного розвитку – самообмеження гегемоністської потуги: державу-гегемона, як й інших акторів міжнародної системи, завжди обмежують параметри системи, яку вона сама заснувала й розвинула [10, р. 32–34]. Між тим, навіть ліберальні теоретики цілком визнають, що гегемоністський статус Сполучених Штатів Америки в сучасних глобальних умовах світогосподарського розвитку виходить далеко за межі їх економічного панування у світі у статусі наддержави й охоплює також геополітичний, військовий, культурно-гуманітарний і загалом світоглядний формати впливу цієї держави на всі сфери людської життєдіяльності [10, р. 142].

Наймасштабніші ж дослідження конкурентного лідерства як здатності держави здобувати й утримувати системні переваги над своїми потенційними суперниками за всіма кількісними й якісними показниками структурних компонентів національної сили

(*national power*) – економічним, політичним, військовим, інноваційно-технологічним, фінансовим – припали на період 1940–1970 рр. Однак з появою структуралізму, неонституціоналізму та домінування раціональних підходів до оцінки ролі лідера в суспільному розвитку та феномена лідерства інтерес до цієї проблематики в період 1980–1990-х років певною мірою зменшився.

Між тим, в останні два десятиліття західні учені не тільки активно повертаються до дослідження конкурентного лідерства країн й оцінки ефективності макроекономічних управлінських моделей, але й дедалі більшою мірою екстраполюють дослідницький аналіз на міждисциплінарний і трансдисциплінарний рівні. І це цілком закономірно, оскільки лише такий підхід дає змогу проводити комплексні компаративні дослідження проблематики конкурентного лідерства країн з найбільш повним поясненням як політичних й економічних наслідків ухвалених глобальних управлінських рішень, так і рушійних сил формування глобальної моделі світового економічного порядку.

Важливу методологічну функцію щодо розкриття природи і рушійних сил конкурентного лідерства містять, на нашу думку, такі положення теорії перерозподілу сили: неможливість довготривалої підтримки силової рівноваги великих держав; формулювання основних структурних компонентів національного силового потенціалу (кількість населення та рівень науково-технічного й технологічного розвитку). Позитивна роль теорії перерозподілу сили вбачається нами також у можливості на її методологічній платформі пояснити рушійні сили сучасних процесів конкурентного розвитку країн і регіонів на основі нарощування їх внутрішніх ресурсів, що створює передумови для передиспозиції країнових сил на економічній і політичній мапі світу. Дана теорія також ґрунтовно пояснює і поняття *status quo* міжнародної системи як такого її стану, коли «могутня держава намагається встановити систему відносин із меншими державами». Подібний стан «можна кваліфікувати як «порядок» з огляду на стабільні відносини, сформовані звичаї та принципи щодо їх реалізації, визнання певних держав як лідерів ..., розроблені правила дипломатії та навіть правила ведення війни» [11].

Як бачимо, такий підхід повною мірою кореспондується з поняттям світової стабільності у форматі реалізації гегемоністського впливу, що підтверджує наявність конвергенції методологічних підходів цих двох напрямів дослідження конкурентного лідерства, набуваючи на сьогодні особливої актуальності для політиків-практиків. Так, згідно з теорією перерозподілу сили саме рівень задоволення національних інтересів великих держав лежить в основі міжнародного економічного порядку. При цьому національні інтереси середніх і малих держав у жоден спосіб не здатні змінити існуючий міжнародний

порядок, а для передиспозиції країн на економічній і політичній мапі світу їм спочатку необхідно нагромадити достатню кількість «сили» для потужного прориву на світові ринки і витіснення з них традиційних гравців з числа держав-лідерів.

Цілоком зрозуміло, що саме нові центри світового суперництва стали в останні десятиліття потужними драйверами структурної динаміки світового господарства, активізації процесів глобальної інтеграції та зовнішньоекономічної діяльності. За прогнозними оцінками, на період до 2020 р. на частку США, Китаю і Європейського Союзу припадатиме по 20% глобального ВВП, на Індію – 10%, на Японію – близько 5%. Хоча за абсолютними показниками валового внутрішнього продукту (як, власне, і якісними його структурними параметрами) економіка Китаю все ще значно поступається американській, однак вже у 2014 р. за показником ВВП за паритетом купівельної спроможності КНР вийшла на перше місце у світі. І це при тому, що, за прогнозами авторитетних західних політиків й експертів, це мало б статися не раніше 2019 р. [12]. Як результат – багато з них навіть ув'язують очікуване встановлення нового міжнародного економічного порядку з економічним «відкатом» держав західної демократії та втратою ними гілки глобального конкурентного лідерства [13].

З іншого боку, в силу незбігу, а почасти і конфліктогенності національних інтересів цих держав у політичній, економічній і безпековій сферах цілоком імовірним є нарощення протистояння між ними як на регіональному, так і на глобальному поприщі, і, як результат, – посилення світової нестабільності, розгортання збройних конфліктів чи навіть війн. Не слід скидати з рахунків і потужних загроз ідеологічного протиставлення нових центрів світового суперництва державам західної демократії з консолідацією на їх теренах авторитарних режимів та прагненням до реалізації ревізійної зовнішньої політики, у тому числі способом нарощування власного силового ресурсу. На підтвердження цієї тези достатньо навести масштаби сучасних військових витрат таких країн, як Китай (228 млрд дол. США у 2017 р., або 13,6% загальносвітових витрат та 1,9% валового внутрішнього продукту), Російська Федерація (66,3 млрд, 3,8% і 4,3%), Саудівська Аравія (69,4 млрд, 4% і 10%), Туреччина (18,2 млрд, 1% і 2,1% відповідно) [14], котрі вже в недалекому майбутньому можуть стати реальними антагоністами країн західної цивілізації та загрожувати глобальній військово-політичній рівновазі. Подібна загроза випливає із самої історичної логіки розгортання процесів мілітаризації національних економік. Втілюючи в собі симбіоз торговельних і «холодних» війн та відбиваючи високий ступінь міждержавної недовіри на регіональному і глобальному рівнях, вони супроводжуються не тільки штучним нагнітанням військових загроз і приско-

реним моральним старінням цілих арсеналів озброєння та першокласних зразків військової техніки, але й культивуванням національно-етнічних конфліктів і територіальних претензій держав. Як результат – формування величезного за своїми масштабами та диверсифікованого за структурою світового ринку зброї й товарів військового призначення з відволіканням зі сфери виробничого нагромадження колосальних науково-технічних, фінансових і людських ресурсів для підтримання світового військово-політичного балансу.

ВИСНОВКИ

Конкурентне лідерство країн традиційно було об'єктом досліджень різних шкіл і напрямів економічної думки, що визначали його сутнісну природу, виходячи з домінуючих на кожному етапі світогосподарського поступу його рушійних сил і стратегічних напрямів трансформації міжнародної економічної системи. Наукові погляди на проблему конкурентного розвитку країн беруть свій початок з 1940-х років і пов'язані з утвердженням біполярної моделі світового порядку, яка уперше визнала наявність двох наддержав у статусі рівноважних полюсів ухвалення міжнародних управлінських рішень, закріпивши право кожної з них формувати навколо себе центри домінантного впливу та регіональні простори реалізації «життєво важливих» інтересів, а також відстоювати свої лідерські позиції серед третіх країн, у тому числі засобами економічного, військово-політичного, інформаційного й ідеологічного впливу. Найвідомішими теоріями, що досліджують конкурентне лідерство в історичному, політологічному й економічному аспектах, є:

- ✦ *теорія перерозподілу сили* (інституціоналізація міжнародних відносин на основі складної ієрархії держав і розроблення великими державами-бенефіціантами наднаціональних регуляторів міжнародної системи);
- ✦ *теорія гегемоністської стабільності* (системна стабілізація міжнародних економічних відносин однією країною-гегемоном, що формує структурні параметри міжнародної політичної й економічної системи відповідно до власних національних інтересів);
- ✦ *теорія балансу сил* (утримання країнами-лідерами своїх конкурентних позицій на основі встановлення стандартів поведінки для інших країн через масове продукування глобальних публічних благ);
- ✦ *теорія полюсів зростання* (основа конкурентного лідерства країн – прогресивні трансформаційні зміни в галузево-секторальній структурі їх національних економік);
- ✦ *теорія зовнішньої залежності* (головні причини конкурентного лідерства розвинутих країн – нарощування ними своєї політичної, економічної, фінансової та науково-технічної

- потужності як механізму домінування в міжнародних валютно-фінансових організаціях);
- ✦ теорія ендогенного зростання (пріоритетність у забезпеченні конкурентного лідерства країн внутрішніх ресурсів і джерел економічного розвитку, здатних відтворюватись у відносно закритих національних економічних системах);
 - ✦ теорія світових систем (трактування конкурентного лідерства як здатності певної держави перетворити одну частину міжнародної системи на своїх союзників, а іншу – спонукати до переходу в оборонну позицію).

Кожна з них має свої переваги і недоліки та виконала певну історичну функцію у формуванні наукових поглядів на проблему конкурентного лідерства країн у рамках загальної науки про міжнародні відносини. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Блондель Ж.** Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу / пер. с фр. М.: Российская академия управления, 1992. 135 с.
2. **Комлева В. В.** Лидерство как фактор устойчивого развития общества: российские и зарубежные исследования. *Среднерусский вестник общественных наук*. 2015. № 6. С. 12–22.
3. **Likert R.** *New Patterns of management*. New York: McGraw-Hill, 1961. 279 p.
4. **Мерзлякова С. Б.** Современные теории лидерства в экономической науке управления // IX Всероссийская научно-практическая конференция молодых ученых «Россия молодая» (18–21 апреля 2017 г.). URL: <http://science.kuzstu.ru/wp-content/Events/Conference/RM/2017/RM17/pages/Articles/0706025-.pdf>
5. **Goleman D., Boyatzis R., McKee A.** *Primal Leadership: Learning to Lead with Emotional Intelligence*. Harvard Business Review Press, 2004. 336 p.
6. **Крылова Т. А.** Развитие теорий лидерства в экономической науке. *Экономический журнал*. 2015. № 1. С. 53–70.
7. **Дементьев В. В.** Власть: экономический анализ. Основы экономической теории власти: монография. Донецк: Каштан, 2003. С. 7–11.
8. **Cox R. W.** *Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History*. New York: Columbia University Press, 1987. 512 p.
9. **Чугаев О. А.** Глобальні виміри економічної сили країни: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017. 495 с.
10. **Ikenberry G. J.** *After Victory: Institutions, Strategic restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000. 320 p.
11. **Organski A. F. K.** *World Politics*. New York: Alfred A. Knopf, 1958. 461 p.
12. **Приходько О. В., Смирнов П. Е.** Меняющаяся конфигурация мирового порядка: основные тенденции и роль США. *Россия и Америка*. 2017. № 3. URL: <http://www.rusus.ru/print.php?id=584>
13. **Fischer J.** Das Ende des Westens // *Süddeutsche Zeitung*, 12 December 2016.
14. The 15 countries with the highest military spending worldwide in 2017 (in billion U. S. dollars). URL: <https://www.statista.com/statistics/272481/shares-of-selected-countries-in-world-military-spending/>

REFERENCES

- Blondel, Zh. *Politicheskoye liderstvo. Put k vseobemylyshchemu analizu* [Political leadership. The path to a comprehensive analysis]. Moscow: Rossiyskaya akademiya upravleniya, 1992.
- Chuhaiev, O. A. *Hlobalni vymiry ekonomichnoi syly krainy* [Global dimensions of the country's economic strength]. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet», 2017.
- Cox, R. W. *Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History*. New York: Columbia University Press, 1987.
- Dementev, V. V. *Vlast: ekonomicheskyy analiz. Osnovy ekonomicheskoy teorii vlasti* [Power: economic analysis. Fundamentals of the economic theory of power]. Donetsk: Kashtan, 2003.
- Fischer, J. "Das Ende des Westens". *Süddeutsche Zeitung*, December 12, 2016.
- Goleman, D., Boyatzis, R., and McKee, A. *Primal Leadership: Learning to Lead with Emotional Intelligence*. Harvard Business Review Press, 2004.
- Ikenberry, G. J. *After Victory: Institutions, Strategic restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000.
- Komleva, V. V. "Liderstvo kak faktor ustoychivogo razvitiya obshchestva: rossiyskiye i zarubezhnyye issledovaniya" [Leadership as a factor in the sustainable development of society: Russian and foreign studies]. *Srednerusskiy vestnik obshchestvennykh nauk*, no. 6 (2015): 12-22.
- Krylova, T. A. "Razvitiye teoriy liderstva v ekonomicheskoy nauke" [The development of theories of leadership in economics]. *Ekonomicheskyy zhurnal*, no. 1 (2015): 53-70.
- Likert, R. *New Patterns of management*. New York: McGraw-Hill, 1961.
- Merzlyakova, S. B. "Sovremennyye teorii liderstva v ekonomicheskoy nauke upravleniya" [Modern theory of leadership in economic science management]. IX Vserossiyskaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya molodykh uchenykh «Rossiya molodaya». <http://science.kuzstu.ru/wp-content/Events/Conference/RM/2017/RM17/pages/Articles/0706025-.pdf>
- Organski, A. F. K. *World Politics*. New York: Alfred A. Knopf, 1958.
- Prikhodko, O. V., and Smirnov, P. Ye. "Menyayushchayasya konfiguratsiya mirovogo poryadka: osnovnyye tendentsii i rol SShA" [The changing configuration of the world order: the main trends and the role of the United States]. *Rossiya i Amerika*. 2017. <http://www.rusus.ru/print.php?id=584>
- "The 15 countries with the highest military spending worldwide in 2017 (in billion U. S. dollars)". <https://www.statista.com/statistics/272481/shares-of-selected-countries-in-world-military-spending/>